

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

De Ortv Ac Progressv Artis Typographicae Dissertatio Historica

Mallinckrodt, Bernhard von

Coloniae Agrippinae, 1640

Cap. XII. De propagatione artis Typographicæ.

urn:nbn:de:hbz:466:1-11780

rum anxij, & ærumnosis sudoribus ingenij sui felicitate, & indefessæ industriæ constantia colophonem tandem imposuisse. At tandem mysteriosum illud secretum lucem aspicere ausum est, quodque eo usque vnus vrbes, imo conclauis angustij coarctabatur, postmodum è latebris profiliens per vniuersam Europam, totumque ferè orbem dilatatum est. Qua de re postquam de inuentione satis superque dictum est, deinceps paucis & selectioribus, (quis enim omnia velit aut possit?) dicere restat.

CAPVT XII.

De propagatione artis Typographicae.

INuenta igitur Fausti, Gutenbergij, Schœfferi, coniunctis viribus & mutua opera adunata industriâ, opumq; consociatione imprimendi ars, haud paruo tempore secretis & exclusis externis arbitris arcanum religiosè coluit, donec ex causis in precedentium serie indigitatis, vicinas primum ad vrbes, deinde remotas etiam in prouincias proferretur, tandemq; passim & vbiq; diulgaretur. De anno videtur inter Salmuthum & Iohannem Schœfferum in citata aliquoties Trithemiani chronici clausula seu inscriptione dissensio esse, quam tamen dextra explicatio facile remoueat. Atresim Salmuthus occasione dissidij cum Fausto exorti (finitum illud fuit Iudiciali sententia anno 1455.) Gutenbergium Moguntia Argentinam concessisse, quo etiam operas aliquot ex Fausti officina secum attraxit, nec ipsemet artis ignarus. Prædictus autem Schœfferus tradit anno demum 1462. per Fausti familiares in diuersas prouincias diulgatas esse. Vtrumque à vero haud absolum arbitror, nam ante istum 1462. annum sola Argentinâ, quò Gutenbergius abierat, secreti illius particeps facta est, quæ postmodum isto à Ioan. Schœffero expresso anno reliquis etiam ciuitatibus & regionibus communis facta est. Atque ita cum Schœffero ipse etiam Salmuthus consentit, qui diuulgationem typographiæ in eundem annum 1462. quo Moguntia capta, direpta & incensa fuit, collocat. Mirabili ergo diuinæ bonitatis prouidentia pessimæ omnium erynnes, priuata dissensio & publicum bellum in bonum cesserunt, & ars vtilissima, multis alijs annis adhuc lucem subterfugitura, ista occasione maturius orbi innotuit, lauiusq; prodesse cœpit.

L

Ali-

Aliquotigitur ad minimum annis Gutenbergius Argentinae hanc artem exercuit, priusquam extra Moguntiam alibi nota esset, quam ego praecipuam & solam fere causam extitisse mihi persuadeo, ob quam V Vimphelingius alijque hunc repertorem typographici artificij crediderint, alijsque persuaserint. Vtpote qui Gutenbergio apud illos artem hanc exercente, de Fausto alijsve longo tempore nihil cognoscere potuerint. Atque ex eodem fonte promanuit, quod tot tamque variae, vt supra relatum est, de auctore, tempore & loco inuentionis apud diuersos hinc inde reperiantur traditiones, vnusquisque enim dum alicubi ab aliquo hanc noui generis artem exerceri cognouit, statim illum, eo quod de alijs needum constaret, primam inuentorem eius credidit, ac praeter loci assignationem ex tempore scientiae suae, etiam tempus primae inuentionis determinauit. Illud sane optarem vt V Vimphelingius de Gutenbergij sui actionibus, deque libris ab illo excusis aliquanto plenius tractare voluisset, quamquam hoc non ipsius negligentiae, sed materiae deficienti adscribam, eo quod Gutenbergius libris a se impressis nomen suum, vt etiam a plerisque alijs illud sub initium Exercitiae Typographicae omittebatur, non apposuerit, unde necessario sequi debuit, vt quamuis postea illi hinc inde extarent, tamen cuius auctoris essent, sciri liquidò non potuerit. Igitur primus locus, quem Typographia extra Moguntiam peregrinari ausa, domicilio suo dignata est, Argentina fuit: secundus fuerit Colonia, quae licet à Chronico vernaculo eius urbis ante Argentinam ponatur, in illo tamen eius auctorem falli necesse est, ob ista quae iam diximus. Vlticus autem Zellius Hanouien-sis fuit qui literaria haec mirae fecunditatis praecela Agrippinensibus ante alios omnes, qui illum postea secuti fuerunt, conspicienda dedit, cuius rei eadem illa Chronica testes sunt. Tertio loco idem Chronicon ponit Venetias, ad quam urbem quisnam primuseam detulerit operae pretium est cognoscere. Nicolaus enim Genson, siue vt Sabellicus vocat Ienson Venetijs quidem teste eodem Colonien-si chronico typosexercuit, sed ab alijs iam praeventus. Illi fuerunt Hanson Hamman conditus Herrzog, & Octavianus Scotus, quos Melchior Adamus omnium primos istam artem illic coepisse affirmat, quod etiam nunc libri ab illis impressi testantur: nisi quis forte malit hunc Adami Hansonem cum alio-ritum Iensione siue Gensione eundem credere, qua de re antiquorum formula: NON LIQVET, pronuncio. Huic urbi post Moguntiam praeter omnibus alijs ars excusoria, & bonae literae plurimum debent ob typos elegantiores, quibus hodie fere vrimur illic primitus repertos. Horum ego

Colonia.

Venetia.

reper-

reperitorem prædictum illum Nicolatum Iensonium hominem Gallum
 (ita omnes qui eius meminerunt, præter Sabellicum, qui Teutoniceum facit
 & Ilacium Pontanum, qui Danicæ suæ illum asserit) esse crediderim, qui
 non tantum Venetijs hanc artem exercitavit, sed etiam *elegantiorum typorum
 forma* (verba sunt Sabellici) *multum ceteros antecellit.* Idelogium is au-
 ctor huic & Iohanni Colonicensi communiter tribuit, quos non sibi quam
 Venetijs novellum id & mundius typorum genus reperisse inducit exin-
 de credere; quod antiquitus ad differentiam antiquiorum & rudiorum
 è Germania advektorum, novitij isti characteres VENETI dicebantur.
 Ita enim vocari illos lego in operibus Iohannis Antonij Campani Episco-
 pi Interamnatris siue Aprutini anno 1495. Romæ editæ, editionem Mi-
 chaele Ferno, siue, ut aliquibus vocatur, Ferino, Mediolanensi im-
 pressis, quæ hoc typorum genere prodierunt. In illorum autem hæc ita
 legitur. *Characteribus Venetis impressum Roma per Eucharium Silber, alias
 Franck, vnius ipsius Michaelis Ferni Mediolanensis cura, correctione & impensa
 anno Christiana salutis M. CCCC. XCV. prid. Kalend. Nouembr.* Istom Eucha-
 rium reperio Iulij 2. Papæ typographum fuisse, talem enim se scribit in
 calce disputationum Pauli Cortesij in libros Sententiarum Anno 1504.
 Romæ excusatum. Hoc autem mundius & elegantius typorum genus
 satis mature videtur excogitatum esse. Anno enim 1477 duplex Ve-
 netijs editio prodijt Alvarotti lecturatum in consuetudines Feudorum,
 quæ utraque istis Venetis, ut vocantur characteribus excusa repeti-
 tur, licet isto cognomine in ipsa impressione non appellentur. E qui-
 bus tamen videor animadvertere recens adhuc eo tempore id in-
 ventum fuisse, ita in contrarium fere nimia laxitate peccant ista
 litterarum formula, dant antiquam illam intricatiorem densationem
 effugere laborant.

Fateor tamen reperisse me postquam hæc scripisssem decisiones Ca-
 pellæ Tholosanæ Lugduni anno 1503. per Iacobum Satton impressas quæ
 in fine typis Venetis excusa scribuntur, cum tamen illi ex antiquis illis
 & impolitoribus fuerint. Potuerunt autem duplices esse Veneti dicti ty-
 pi, alteri alteris politiores, cum fere non nisi per gradus in quaqua re ad
 perfectionem perveniri soleat. Si tamen hæc mea conciliatio doctis non
 satisfaciat, per me cuique liberum est manetque, quid de hac re sentire ve-
 lit, aucoque rectius sententium opinionem cognoscere. Sed & in ipsam
 urbem vrbium Romanam festinato passu hæc ars nostra peruenit, quo
 præter Vlticum Han siue Gallum, Campani versibus celebratum,
 præter Vlticum Han siue Gallum, Campani versibus celebratum,

Conradus Svvenheim & Arnoldus Pannartz illam intulerunt, prout eius rei testis est Simon Maiolus in *diebus Canicul.* qui omnes illos tres huius artis egregiè callentes vocat. Doleo autem, imo indignor fere, neque in Pij II. neque in Cardinalis Papiensis commentarijs vllam huius artis eiusque in Italiam, ac præcipue Quiritium urbem factæ introductionis memoriam reperiri, cum tamen vterque literarum & ad illas spectantium rerum amantissimus fuerit, & cum sui temporis, in quæ initia calcographiæ incidunt res gestas posteris enarrarent, occasionem honorificæ memoriationis sat commodam & luculentam habuerint. Maximè tamen illa ad Papiensem pertinent, nam forte Pius iam obierat (incidit mors eius in annum 1464.) priusquam Romæ hoc artificium vulgaretur. Fuit in eadem Romuli vrbe circa an. 1480. *Ioannes Philippus de Lignamine eques Siculo* Typographus, cuius meminit Simlerus in Bibliotheca. Neapolim typorum artificium primus detulit Sixtus Rufinger Argentinas anno 1471. tanta illic à Ferdinando rege & nobilitate exceptus gratulatione, vt non tantum vtrisque acceptissimus fuerit, sed etiam ab ipso rege amplissimæ dignitates atque adeo episcopatus ei sæpius oblatis fuerint, nisi omnibus illis patriæ amorem prætulisset. Hic adhuc *Wimphelingij æuo* supererat, dignitate Sacerdos, ætate grandævus. Ante omnes tamen reliquas Italicas vrbes, Taurinum Pedemontij, vt hodie vocamus Metropolis & Regia, Studio Academico inclytum Typographicam Officinam exercuit, vt scribit in *Arthlante suo* Iodocus Hondius. Id si verum est, Galliæ potius quam Germaniæ Italiam debere primitiuam typorum propaginem vix ambigere poterimus. De cæteris Italiæ urbibus necdum quid reperi, nisi quod an. 1485. Florentiæ excudit Leonis Baptistæ Alberti opus Architectonicum decem libris absolutum Nicolaus Laurentius Alemanus. Illud autem consideratione non indignum est, incidisse huius artis primordia in illud ipsum tempus, quò Nicolaus 5. Pontifex & Alphonfus rex Neapolis & c. rerum potiebantur, ambo Musarum & literatorum hominum doctissimi & liberalissimi patroni, ac Musagetæ, quorum tamen neutri eousque superuivere datum fuit, vt aliquodeius artis experimentum conspiceret, atque adeo errat Thomas Garzonius, cum Nicolaum inter præcipuos Typographorum Mæcenates recenset. In Galliam impressoria ars à sæpemenorato Nicolao Genson, vt dixi, felici propagine primitus transplantata fuit, restantibus id Angelo Roccha Sacrista Papali & Melchiore Adamo. De Belgicæ prototypographo necdum quid mihi constat, certus tamen sum quicunq; illi sunt qui Gandavi, Brugis, Antuerpiæ reliquisq; celebrioribus illius tractus urbibus (Louaniensem mox referam) hac arte primitus inclaruerunt

cosex Harlemon non prodijisse, sed Moguntia, Parisijs, aut Colonia, illuc
 missos esse. Per Germaniam autem statim ab initio ars hæc mirè propa-
 gata passim fuit. Nam Iohannes Mentel post Gutenbergium celebrem
 Argentinae officinam habuit, remque familiarem breui multum auxit, ut
 testantur Wimpelingus, Theuerus, Melchior Adamus & Spondanus.
 Huic Adolphus Ruchius, siue ut in poematis Rodolphi Langij vocatur,
 Ritschius, in eadem ciuitate Argentinensi successit, qui inter cætera, quæ ex
 eius officina prodierunt, Biblia cum glossa ordinaria triplici caractere,
 quod elegantia specimen isto tempore adhuc nouum & memorabile quid
 videbatur, in publicum dedit. Extat enim inter poemata memorati Lan-
 gij nostri anno 1486. Monasterij in VVestphalia impressa carmen Alcai-
 cum, quo Adolpho isti de eiusmodi publicatione gratulatur. Post hunc
 VVimpelingus Martinum Flaccum & Matthiam Schurerium affines re-
 ceuset, qui & ipsi Argentinam artis suæ palæstram nacti sunt, fuitque po-
 sterior hic Iurium Doctor, & ab emendatis editionibus magnopere com-
 mendabatur. Extat ad illum Erasmi Epistola, quæ libri vltimi postrema
 est, duplici laude hominem ornans, quod & *pro non vulgari eruditione sua ea
 ad imprimendum deligat, que ad veram eruditionem conferant, & quod ingenuo
 quodam erga bonas literas amore, eruditorum potius studio, quam suis sermibus con-
 sulere gaudeat, vnum hoc agens ut libros quam optimos quam emendatissime excusos
 in lucem emittat.* Fuit denique VVimpelingij Synchronus Ioannes Prius,
 quem ait infinita volumina legenda dedisse. Is inter reliqua an. 1488. Fa-
 sciculum temporum VVernerij Rolvincij nostri excudit. Fuit deinde Tho-
 mas VVölsius VVimpelingio, Pantaleoni & Theueto, ut vidimus, me-
 moratus, cuius filio Homonymo Icto & præposito Argentinensi ad S.
 Thomam, idem VVimpelingius Germaniam suam dedicauit, extatque
 ad eundem Ioannis Francisci Pici, cui familiaris fuit, epistola. Verè igitur
 dici potest artem hanc ad Rhenum ortam, ad eundem fluuium insigniter
 deinceps vsque in præsens floruisse. Nam & in vicina Argentinæ Basilea
 quæ anno 1490. Nicolaum Kesler typographum habuit, Ioannes Amer-
 bachius, qui S. Augustini opera primus excudit, & post eum Ioannes Fro-
 benius successor eius celebris officinas instituerunt, quorum posterior Pa-
 trum Ecclesiæ voluminibus imprimendis magnum sibi toto orbe nomen
 fecit, tum Erasmi etiam contubernio & scriptis æternitati se consecrauit.
 Frobenius is Hieronymum filium, ut fortunatum, ita & artis hæredem re-
 liquit, cui itidem pari celebritate duo filij Ambrosius & Aurelius successerunt,
 omnes multis præclaris operibus & auctoribus emissis per celebres.
 Nec minori dignatione Nicolaus Episcopus Sebusianus prædicti Frobe-

Typogra-
 phi aliquot
 Argenti-
 nenses.

Basilea.

hic antiquo illo rudiori typo excudit, non nisi serò admodum admissis politionibus illis, quos à loco inuentionis Venetos illos olim dictos esse characteres, supra memini. Huic Iodocus Badius inscripsit Politiani aliaque Illustrum virorum Epistolas, editas anno 1499. qui illum vocat ciuem virumque integerrimum, omniumque literariam rem exercentium laudatissimum. Sed & Lubecæ, in ipso Germanici Imperij boreali margine, eiusdem Koburgeri contemporaneus, typorum officinam aperuit Stephanus Arnoldi: qui anno 1484. ibidem excudit Biblia Germanica in Saxoniam dialectum versa, quæ eadem idiomaticis nostri vernaculi Biblia, Halberstadij etiam prodierunt, anno 1522. ex eadem quidem versione, sed multis locorum millibus variè interpretata, ex quo (liceat id obiter mihi indicare) cognoscere poterit Lector pius & curiosus, multum illos falli, quibus persuasum est, Lutherum fuisse primum, qui sacram Scripturam Germanicè loqui docuerit: nam ipsomet Bucholcero teste in *indice Chronologico*, Nouum testamentum, (ab illo enim initium suarum translationum fecit) à Lutheroversum an. 1522. excusum fuit, integra vero Germanica Biblia eius, anno demum 1534. prodierunt, quod docere scribit is, quem dixi auctor, priuilegium vetus, ab Electore Saxoniz Bibliopolis cõcessum, quod fuerit datum Torgæ 6. Augusti eodem anno. Auctor etiam est Martinus Zeilerus in *Itinerario suo Germania*, in Bibliotheca Augustana extare Biblia Germanica manuscripta, quæ ad ann. Christi 1449. vel circiter traducta fuerint. In hac ipsa autem Vindelicorum Augusta, Ioannes Bemler primus videtur librorum Impressor fuisse, qui ibi anno 1466. excudit Latina Biblia, vti Martinus Crusius, & Melchior Adamus testantur. Iidem Auctores sunt, Eslingæ Typographum fuisse anno 1475. Conradum Finer, Vlmæ vero circa eadem tempora Ioannem Zainer & Conradum Denckmuth: an tamen hi aliquid memorabile in hac re impressoria præstiterint, & quidnam id fuerit, ab illis non additur, ibidem (Vlmam intelligo) ann. 1482. Leonardus Holl excudit Ptolomæi Geographiam versionis Latinæ, vnâ cum Tabulis illuminatis, sed, vt erant ea tempora, rudioris Mineræ, curante editionem illam Conrado Donis (ita enim Tritheimius, Pantaleon & Simlerus cognominant, sed erroneè, vt videtur, ex hac ipsa Ptolomæica editione comprehendi) Monacho Germano Benedictinæ familiæ Opus illud inscriptum fuit Sixto 4. Pontifici Max. Spiræ anno 1480. excudit Petri Aquilani Minoritæ quem Scotellum vocant quæstiones in 4. libris Sententiarum Petrus Drach. Monasterij etiam in VVestphalia maturre satis excusoria officinæ exerceri cõperit, vt etiam Dauentriæ ad Isalam,

cui

cui rei celebres Scholæ, quæ eo tempore vtrobiq; floruerunt, causam procul dubio præstiterunt. Habuit autem Dauentria Richardum Pafradiū, qui anno 1481. ibi impressit libros Exemplorum, & circa annum secularem opuscula omnia Alexandri Hegij ibidem cusa sunt. Monasterij Ioannes Limburgus ann. 1486. impressit Rudolphi Langij nobilis V Westphali & Monasteriensis Canonici primi inter Germanos post expulsam barbariem poëta Carmina; isto enim elogio à Chytræo alijsq; insignitur: Louanij vt Seruilius in *Athenis Belgicis* suis testatur, primus Typographus fuit Theodoricus Martinus Aloftanus, vir doctus & scriptis eruditis literariæ famæ suo tempore candidatus, Erasmi amicus, qui etiam an. 1533. mortuo Carmen Sepulchrale fecit. Hunc tamen priusquam Louanium concederet Alofti in patria hoc artificium fecisse reperio, vbi an. 1490. excudit Summam Angelicam ab auctore Angelo de Clauasio ita dictam. In eadem Louaniensī vrbe breui post, præter Rutgerum Rescium, de quo statim, Seruatius Sassenus arte sua & Doctorum familiaritate viguit. In Hispaniam, Angliam, Poloniam, reliquasq; regiones, quinam primi typos illorumque vsū, & hæc mustga litterarum torcularia detulerint, necdum apud quendam reperit.

Illud autem certum est, nec hodie illarum regionum præla cum Italicis, Gallicis & Germanicis conferri posse. Hæ enim tres Prouinciæ vti ab initio artē hanc partim repererunt, partim insigniter excoluerunt, ita etiam nunc principatum eius tenent, vt quidquid ferè vbiq; reperiat, insigniorum operū & Auctorū, typis publicatorū, ex illis maximā partē eō inuectū fuerit. Memorabilis nihilominus est Bibliorum Complutensium editio, in Hispania sub Leonis X. Pontificatu perfecta, ab Arnolde Guiljelmo Bro- *Complutē.* cario, eius loci Typographo, de qua apud Aluarum Gomesium insignis locus extat *lib. 2. de vita Francisci Ximenij Cardinalis Toletani* (illius enim iussu, auspicijs, impensā egregium illud opus adornabatur) quem in calce opellæ huius, inter cætera additamenta, præbiturus sum. Inter Gallica autem, passim ferè per omne regnum instituta typographeia, Lutetiana & Lugdunensia semper excelluerunt, quibus ex urbibus infinita probatissimorum Codicum multitudo prodijt, quamuis Burdegala, Rothomagus, Tholosa, Auenio & Vrbes aliæ etiam hac in parte laudem suam habeant. Parisijs autem Ioannem Paruum, & Iodocum Badium Ascensium primos, ferè reperio, qui ad aliquod in hac arte nomen peruenerint, licet antiquita- *Parisi.* te illos præcurreret Georgius Mittelhus, homo, vt cognomen indicat, Germanus, qui anno 1484. tractatum de Corpore Christi illic publicauit. Nec

M

puto

puto Gensonium, de quo supra, cum typos in Galliam primus deferrer, alibi, quam in hac regni Metropoli sedem elegisse. Fuit ibidem Henricus, etiam Stephanus Senior Roberti parens, cuius infra obiter memoratio fiet. Is autem anno 1509, excudit Quintuplex Prætorium Latinum Iacobi Fabri Stapulensis. Lugdunum præter plurimos alios Franciscus Fradinus, & Hugo à Porta excutione innumerorum, & ingentium in vtriusq; luris arte voluminum illustrarunt, nec minoris famæ sunt omnis generis librorum impressione Græphus Tornæsius Cardon, alijq; quos vel huius vrbis, vel aliarum omnes referre velle longum & infinitum ferè sit, ac propterea ad reliqua transgredior.

Lugdunum.

C A P V T XIII.

De primis libris impressis.

Breuitè iam de præcipuis Typographis, maximeq; illis qui eruditionis præsidium ad tam grauem, laboriosam, honoratam, & necessariam artem præ plerisq; alijs attulisse celebrantur, quædam subiectam: vbi tamen prius præmiserò, quænam fuerint primordialia huius artificij rudimenta, primi nimirum libri, qui impressi fuisse traduntur. Nam non minus in his, quam plerisq; alijs impressoriam concernentibus artem, auctores variant, vti in superioribus hinc inde per occasionem iam prælibaui. Batavi præterquam quod Harlemi libellum, cui Salutis Speculum inscriptio fuerit, omnium primo excusum venditant, Moguntia etiam furtiuè suis ex Hollandia, vt persuasum habent, surreptis typis, initio tradunt impressum esse, Alexandri doctrinale, & Tractatus Dialecticos Petri Hispani. Verum hæc erronea opinio in superioribus explosa & reiecta est. Mariangelus Accursius Donati Grammaticam & Confessionalia, primogenituræ honore donat, quem Colonienfis Chronici auctor, Bibliorum Sacrorum Codici impartit, cuius opinionem reliquis facile prætulerim, præsertim quod Mariangelum arbitror loqui de Hollandicis Rudimentis, quæ in consortium huius inuentionis admittere non dignor. Ramus quidem, eumq; secutus Zwingerus, in *Theatro vite humana*, officia Ciceronis ante omnes alios libros primordialiter impressos fuisse opinantur, verùm ipse annus (nam ad 1466. referunt) satis superque illos refellit. Raphael autem Volaterranus, qui S. Augustini libros *de Ciuitate Dei*, & Lactantium primitus typis descriptos prodit, inter præcedentium dissensiones partem non facit, loquitur enim de excusoria primæua Romæ facta, quamuis Spondanus in *Chronographia*